

SỰ THAM GIA CỦA CỘNG ĐỒNG TỘC NGƯỜI TRONG XÂY DỰNG NÔNG THÔN MỚI Ở XÃ TÂN HƯNG, TÂY NINH^(*)

NGUYỄN THỊ MINH NGUYỆT*

Trong quá trình xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng, các cộng đồng tộc người tham gia vào tất cả các bước thực hiện Chương trình. Tuy nhiên, kết quả khảo sát cho thấy bên cạnh những ưu điểm, các cộng đồng tộc người chưa phát huy tối đa vai trò của các tổ chức; hạn chế về nhận thức, năng lực giám sát; thụ động trong các cuộc họp... Trong đó, sự tham gia của cộng đồng người Chăm và cộng đồng người Kinh có sự khác nhau. Vì vậy, cần tiếp tục thực hiện dân chủ ở cơ sở một cách thực chất, hiệu quả; tăng cường công tác tuyên truyền, vận động; nâng cao năng lực cộng đồng tộc người, phát huy vai trò của người có uy tín trong cộng đồng tộc người...

Từ khóa: sự tham gia, cộng đồng tộc người, xây dựng nông thôn mới

Nhận bài ngày: 01/8/2022; *đưa vào biên tập:* 02/8/2022; *phản biện:* 07/8/2022; *duyet đăng:* 11/9/2022

1. MỞ ĐẦU

Nghị quyết số 26-NQ/TW Hội nghị lần thứ bảy của Ban Chấp hành Trung ương Đảng (khóa X) ngày 05/8/2008 về nông nghiệp, nông dân, nông thôn đã chỉ rõ: “Trong mối quan hệ mật thiết giữa nông nghiệp, nông dân và nông thôn, nông dân là chủ thể của quá trình phát triển, xây dựng nông thôn mới...”. Chương trình mục tiêu quốc gia xây dựng nông thôn mới phải “Phát huy vai trò chủ thể của cộng đồng dân cư địa phương là chính, Nhà nước đóng vai trò định hướng, ban hành các tiêu chí, quy chuẩn, chính sách, cơ chế hỗ trợ, đào tạo cán bộ và hướng dẫn. Các hoạt động cụ thể do chính cộng đồng người dân ở thôn, xã bàn bạc dân chủ để

quyết định và tổ chức thực hiện” (Bộ Nông nghiệp và Phát triển nông thôn, Bộ Kế hoạch và Đầu tư, Bộ Tài chính, 2011: 2). Để thực hiện tốt quan điểm này của Đảng và Nhà nước, vấn đề đặt ra là làm thế nào để phát huy vai trò chủ thể của các cộng đồng tộc người, đặc biệt là cộng đồng tộc người thiểu số trong quá trình xây dựng nông thôn mới. Do đó, đây là một vấn đề thực tiễn cần được quan tâm nghiên cứu hiện nay.

Bài viết này là kết quả nghiên cứu *diện* tại xã Tân Hưng và nghiên cứu *điểm* tại ấp Tân Trung A vào tháng 11/2021. Điền dã dân tộc học là phương pháp nghiên cứu chủ đạo nhằm thu thập tư liệu thực địa. Các phương pháp chính gồm: 1) Phỏng vấn sâu lãnh đạo xã, trưởng ấp và người dân 10 cuộc; 2) Khảo sát bản hỏi 100 hộ gia đình (50 hộ người Kinh và 50 hộ người Chăm, chọn

* Viện Khoa học xã hội vùng Nam Bộ.

mẫu theo nguyên tắc ngẫu nhiên hệ thống); 3) Thảo luận nhóm 5 cuộc với nhóm các tổ chức chính trị - xã hội và nhóm người dân. Nghiên cứu còn vận dụng phương pháp tổng hợp, phân tích tài liệu và số liệu thứ cấp về sự tham gia của cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng.

Tân Hưng là một trong hai xã của huyện Tân Châu (Tây Ninh) được chọn thí điểm xây dựng nông thôn mới giai đoạn 2011 - 2015 và được công nhận đạt chuẩn nông thôn mới năm 2019. Diện tích tự nhiên toàn xã là 5.921,12 ha, trong đó diện tích đất nông nghiệp là 5.123,6 ha (tỷ lệ 86,5%). Xã có 4.310 hộ, 16.257 nhân khẩu. Tỷ lệ lao động trong lĩnh vực nông - lâm nghiệp chiếm 86,5%, công nghiệp - dịch vụ chiếm 13,5% (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2019a: 2). Xã có ba tộc người chính là người Kinh chiếm đa số (4.033 hộ, 15.057 nhân khẩu); người Chăm (201 hộ, 860 nhân khẩu); và người Khmer (72 hộ, 334 nhân khẩu) (Ban Thường trực Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam xã Tân Hưng, 2021: 1). Xã có 6 ấp: Tân Tây, Tân Đông, Tân Trung A, Tân Trung B, Tân Thạnh và Tân Lợi.

Ấp Tân Trung A có 351 hộ người Kinh (1.393 nhân khẩu) và 89 hộ người Chăm (426 nhân khẩu). Người Kinh theo tín ngưỡng thờ cúng tổ tiên, một số hộ theo đạo Cao Đài. Người Chăm theo tôn giáo Islam, sinh sống tập trung thành khu vực (*jammaah*) quanh Thánh đường Nurul Islam. Ban Quản trị Thánh đường có vai trò quản lý *jammaah* cả về mặt tôn giáo lẫn xã hội.

Qua kết quả nghiên cứu, bài viết đưa ra một số đề xuất nhằm tăng cường sự

tham gia của cộng đồng tộc người trong quá trình xây dựng nông thôn mới nâng cao ở địa phương này trong thời gian tới.

2. MỘT SỐ KHÁI NIỆM VÀ TIẾP CẬN NGHIÊN CỨU

2.1. Một số khái niệm

- Sự tham gia (*Participation*)

Có nhiều cách định nghĩa khác nhau về sự tham gia tùy thuộc vào cách tiếp cận và mục tiêu nghiên cứu. Từ góc độ của người thụ hưởng, sự tham gia được định nghĩa là một quá trình tự nguyện, trong đó mọi người, bao gồm cả những người yếu thế (về thu nhập, giới tính, dân tộc hoặc trình độ học vấn), tác động hoặc kiểm soát các quyết định ảnh hưởng đến họ. Bản chất của việc tham gia là thực hiện tiếng nói và sự lựa chọn (Narayan, 1995: 7). Samuel Paul (1987) cho rằng, các mức độ bao gồm chia sẻ thông tin, tham vấn, ra quyết định và bắt đầu hành động (dẫn theo Narayan, 1995: 8). Còn John Cohen và Norman Uphoff (1980: 218) phân thành bốn mức chính, đó là: tham gia vào quá trình ra quyết định, tham gia thực hiện, tham gia vào các lợi ích và tham gia đánh giá. Như vậy, tham gia là việc thực hiện quyền con người, quyền tự do, quyền dân chủ được biết, bàn, ra quyết định, thực hiện, giám sát, đánh giá và thụ hưởng các thành quả của các hoạt động mà họ tham gia (Lê Ngọc Hùng và các tác giả, 2019: 169).

- Cộng đồng và cộng đồng tộc người + Cộng đồng (*community*)

Nghiên cứu này vận dụng khái niệm “cộng đồng” do JICA đưa ra phục vụ công tác phát triển cộng đồng có sự tham gia của người dân như sau: “Cộng

đồng là nhóm người sống trong phạm vi thôn, bản, các xã, phường của khu vực nông thôn và thành thị, đặc biệt là các vùng nông thôn, vùng sâu, vùng xa. Cộng đồng có những đặc điểm giống nhau, có chung các mối quan hệ nhất định và cùng chịu ảnh hưởng bởi một số yếu tố tác động và là đối tượng cần được quan tâm trong sự phát triển kinh tế - xã hội hiện nay” (dẫn theo Lê Văn An, Ngô Tùng Đức, 2016: 14).

+ Cộng đồng tộc người (ethnic community)

Trên cơ sở tiêu chí xác định thành phần dân tộc ở Việt Nam được triển khai từ những năm 1970, khái niệm tộc người được đưa ra như sau: “là nhóm người có chung ngôn ngữ, đặc điểm văn hóa và ý thức tự giác về tộc người mà mình thuộc về” (Vương Xuân Tình, 2017: 140). Đến nay, Việt Nam vẫn giữ nguyên danh mục 54 tộc người được công bố từ năm 1979. Như vậy, cộng đồng tộc người có thể hiểu là cộng đồng mà các thành viên trong đó cùng là một tộc người. Trong nghiên cứu này, cộng đồng tộc người được xác định phạm vi sinh sống trong một ấp. Ở ấp Tân Trung A có hai cộng đồng tộc người là cộng đồng người Kinh và người Chăm sinh sống ổn định từ lâu.

- Nông thôn và nông thôn mới

Trong nghiên cứu này, nông thôn được hiểu theo Thông tư số 54/TT-NNPTNT ngày 21/8/2009 của Bộ Nông nghiệp và Phát triển nông thôn: “Nông thôn là phần lãnh thổ không thuộc nội thành, nội thị, các thành phố, thị xã, thị trấn được

quản lý bởi cấp hành chính cơ sở là Ủy ban nhân dân xã”. Còn nông thôn mới trước tiên phải là nông thôn, không phải là thị trấn, thị tứ, thị xã, thành phố; và khác với nông thôn truyền thống hiện nay, có thể khái quát theo năm nội dung cơ bản, đó là: Làng xã văn minh, sạch đẹp, hạ tầng hiện đại; Sản xuất phải phát triển bền vững theo hướng kinh tế hàng hóa; Đời sống về vật chất và tinh thần của người dân ở nông thôn ngày càng được nâng cao; Bản sắc văn hóa dân tộc được giữ gìn và phát triển; và Xã hội nông thôn an ninh tốt, quản lý dân chủ (Vũ Văn Phúc, 2012: 34).

2.2. Tiếp cận nghiên cứu

Lý thuyết “Thang đo về sự tham gia của công dân”

Lý thuyết “Thang đo về sự tham gia của công dân” (*A ladder of citizen participation*) của Sherry R. Arnstein năm 1969 được xem là công trình đầu tiên đưa ra các mức độ khác nhau về sự tham gia của người dân (Nguyễn Thị Ưng, 2018: 53). Sherry R. Arnstein đánh giá mức độ tham gia của người dân thông qua mức độ trao quyền từ

Hình 1. Tám nấc thang trong Thang đo sự tham gia của người dân (Eight Rungs on a Ladder of Citizen Participation)

Nguồn: Arnstein, 1969: 217.

phía nhà quản lý. Có 8 cấp độ tham gia của người dân trong thang đo của Arnstein theo xu hướng mở rộng dần quyền lực của người dân (xem Arnstein, 1969: 217).

(1) Vận động (Manipulation): vận động người dân tham gia.

(2) Trị liệu/Tâm lý (Therapy): chưa tạo ra được sự tham gia mà chỉ có mục đích đào tạo công dân có thể tham gia.

Đây là hai cấp độ đầu tiên, biểu hiện cho mức độ “không tham gia”. Mục tiêu chính của hai bước này không phải là hỗ trợ người dân tham gia vào việc lập kế hoạch hay triển khai chương trình, mà hỗ trợ những người nắm giữ quyền lực có thể thực hiện giáo dục hoặc tập huấn cho những người không có quyền lực.

(3) Cung cấp thông tin (Informing): đây là bước quan trọng đầu tiên nhằm thúc đẩy sự tham gia nhưng thường chỉ là thông tin một chiều từ nhà chức trách đến công dân và thường không có sự phản hồi ngược lại.

(4) Tham vấn (Consultation): khảo sát, tham khảo ý kiến hoặc tổ chức các cuộc họp khu dân cư.

Bước 3 và 4 biểu hiện sự tham gia một cách miễn cưỡng, cho phép người tham gia được đưa ra ý kiến và được lắng nghe. Tuy nhiên, bản chất của hai cấp độ này là thông tin được truyền đi một chiều, từ người nắm giữ quyền lực và chuyên gia đến người dân mà không có đường truyền ngược lại, đặc biệt khi thông tin được đưa ra ở những giai đoạn cuối của dự án thì người dân sẽ không có cơ hội tham gia và góp ý kiến cho việc lập kế hoạch và triển khai.

(5) Động viên (Placation): biểu hiện mức độ tham gia mà người dân được đưa ra lời khuyên và ý kiến nhưng quyền quyết định vẫn thuộc về chính quyền.

(6) Cộng tác (Partnership): các bên phối hợp, có trách nhiệm trong việc lập kế hoạch và ra quyết định.

(7) Ủy quyền (Delegated power): công dân nắm giữ đa số các vị trí trong ủy ban và có quyền quyết định, công dân có thể tự chịu trách nhiệm cho quyết định của mình.

Hai nấc thang này biểu hiện sự tăng lên của quyền lực của người dân trong việc ra quyết định. Theo đó, người dân có thể đi đến giai đoạn hợp tác, đàm phán, tranh luận và gắn kết vào các thỏa thuận với những người nắm giữ quyền lực.

(8) Công dân kiểm soát (Citizen control): công dân kiểm soát tất cả quá trình lập kế hoạch. Đây là nấc thang mô tả mức độ tham gia cao nhất của công dân.

Nghị quyết Đại hội XIII về phát huy quyền dân chủ nhân dân

Dân chủ với tư cách là quyền tham gia của người dân và cơ chế bảo đảm các quyền đó trên thực tế đã được Đảng ta kế thừa và phát triển qua các kỳ đại hội kể từ khi đổi mới đến nay (Phạm Văn Đức, 2021: 4). Kế thừa những thành tựu lý luận của các kỳ đại hội trước, *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XIII* viết: “... trong mọi công việc của Đảng và Nhà nước, phải luôn quán triệt sâu sắc quan điểm “*dân là gốc*”; thật sự tin tưởng, tôn trọng và phát huy quyền làm chủ của nhân dân, kiên trì thực hiện phương châm “*dân biết, dân bàn, dân làm, dân kiểm tra, dân giám sát, dân thụ*

hưởng” (Đảng Cộng sản Việt Nam, 2021, tập 1: 27-28).

Từ cơ sở lý thuyết “Thang đo về sự tham gia của công dân”; Nghị quyết của Đảng về thực hành dân chủ hiện nay ở Việt Nam, nghiên cứu đưa ra khung đánh giá về mức độ tham gia của các cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng.

2.3. Khái quát về hình thức và phạm vi tham gia của cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng

2.3.1. Hình thức tham gia

- Hình thức tham gia trực tiếp

Trong quá trình xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng, các cộng đồng tộc người tham gia trực tiếp bằng nhiều phương thức, như: thảo luận, biểu quyết, đưa ra các kiến nghị trực tiếp, đề xuất ý kiến bằng phiếu, tham gia quyết định vấn đề liên quan đến cộng đồng, đóng góp nguồn lực xây dựng hạ tầng kinh tế - xã hội, tham gia giám sát, trực tiếp thụ hưởng thành quả... Tuy nhiên, mức độ tham gia trực tiếp của cộng đồng tộc người có khác nhau ở từng bước, tùy theo từng nội dung trong quá trình xây dựng nông thôn mới.

- Hình thức tham gia gián tiếp

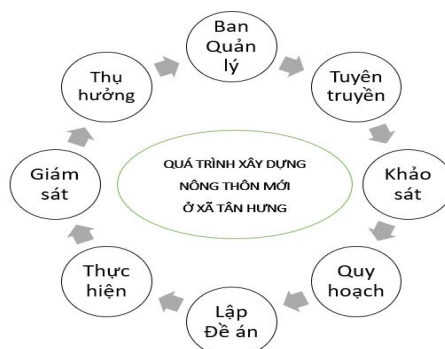
Trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng, thông qua hoạt động của các tổ chức chính trị - xã hội như Hội Phụ nữ, Đoàn Thanh niên... ở các cấp, mà phần lớn là ở cấp xã, ấp, ý kiến tham gia của các cộng đồng tộc người, được tập hợp lại và gửi đến các cơ quan nhà nước có thẩm quyền. Hình thức gián tiếp phổ biến, giữ vai trò quan

trọng trong mở rộng và phát huy dân chủ.

2.3.2. Phạm vi tham gia của cộng đồng tộc người

Quá trình xây dựng nông thôn mới được thực hiện qua bảy bước⁽¹⁾ (Bộ Nông nghiệp và Phát triển Nông thôn, Bộ Kế hoạch và Đầu tư, Bộ Tài chính. 2011: 2). Với vai trò là chủ thể, các cộng đồng tộc người ở xã Tân Hưng tham gia vào toàn bộ quá trình xây dựng nông thôn mới và thụ hưởng kết quả Chương trình (xem Sơ đồ 1).

Sơ đồ 1. Sự tham gia của cộng đồng tộc người trong quá trình xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng

Nguồn: Tác giả xây dựng dựa trên các báo cáo của Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng⁽²⁾.

3. MỨC ĐỘ THAM GIA CỦA CỘNG ĐỒNG TỘC NGƯỜI TRONG XÂY DỰNG NÔNG THÔN MỚI Ở XÃ TÂN HƯNG

3.1. Tham gia bộ máy chỉ đạo thực hiện

Quá trình triển khai thực hiện Chương trình mục tiêu quốc gia xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng, bộ máy chỉ đạo thực hiện Chương trình từ xã đến ấp được thành lập vào kiện toàn, bao gồm: Ban Chỉ đạo Xây dựng nông thôn mới xã⁽³⁾ (31 người), Ban Quản lý Xây

dựng nông thôn mới xã⁽⁴⁾ (24 người) và Ban Phát triển ấp⁽⁵⁾ tại 6 ấp (6 - 8 người/ấp). Các cộng đồng tộc người tham gia vào Ban Chỉ đạo xã, Ban Quản lý xã và Ban Phát triển ấp tại 6 ấp theo hình thức tham gia gián tiếp thông qua các tổ chức chính trị - xã hội và trường ấp - người đại diện của người dân trong ấp, do người dân bầu ra.

3.2. Tham gia tuyên truyền và tiếp nhận thông tin

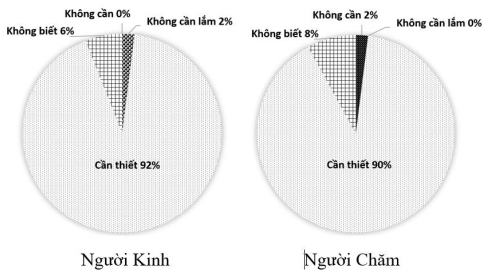
Sự hiểu biết của người dân là cơ sở để người dân chủ động và tích cực tham gia vào các giai đoạn tiếp theo của quá trình xây dựng nông thôn mới một cách hiệu quả. Trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng, công tác tuyên truyền, vận động được thực hiện bằng nhiều hình thức, như: qua đài truyền thanh xã và cụm truyền thanh ấp, xe loa tuyên truyền, pano, áp phích, tờ rơi, hội thi, hội diễn...; Mặt trận Tổ quốc xã phối hợp với các tổ chức chính trị - xã hội xã, ấp triển khai tiếp xúc trực tiếp với đoàn viên, hội viên và người dân.

Giai đoạn 2012 - 2018, xã Tân Hưng đã tổ chức 340 cuộc tuyên truyền, vận động, với 12.350 lượt người dân tham dự; tiếp âm 1.700 giờ các chuyên đề về xây dựng nông thôn mới, phát trên đài truyền thanh xã và cụm truyền thanh 6 ấp... (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2019a: 9). Đối với các cộng đồng tộc người thiểu số, xã Tân Hưng còn tổ chức tuyên truyền, vận động người có uy tín trong cộng đồng, để sau đó họ sẽ tuyên truyền, vận động lại cho cộng đồng mình hiểu về ý nghĩa, mục đích của chương trình xây dựng nông thôn mới. Ở cộng đồng người Chăm, thông qua Ban Quản trị Thánh đường, đặc

biệt là vai trò của ông Giáo cả để truyền tải thông tin về chương trình xây dựng nông thôn mới đến người Chăm.

Kết quả khảo sát nhận thức của cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A về sự cần thiết tham gia của người dân trong xây dựng nông thôn mới, phần lớn người được hỏi cho là quan trọng và cần thiết, ở người Kinh có 46 người (tỷ lệ 92%) và người Chăm có 45 người (tỷ lệ 90%). Có 1 người Kinh (tỷ lệ 2%) cho là không cần lắm (có cũng được, không có cũng được) và 1 người Chăm (tỷ lệ 2%) cho là không cần. Trả lời không biết, người Kinh có 3 người (tỷ lệ 6%) và người Chăm có 4 người (tỷ lệ 8%) (xem Biểu đồ 1).

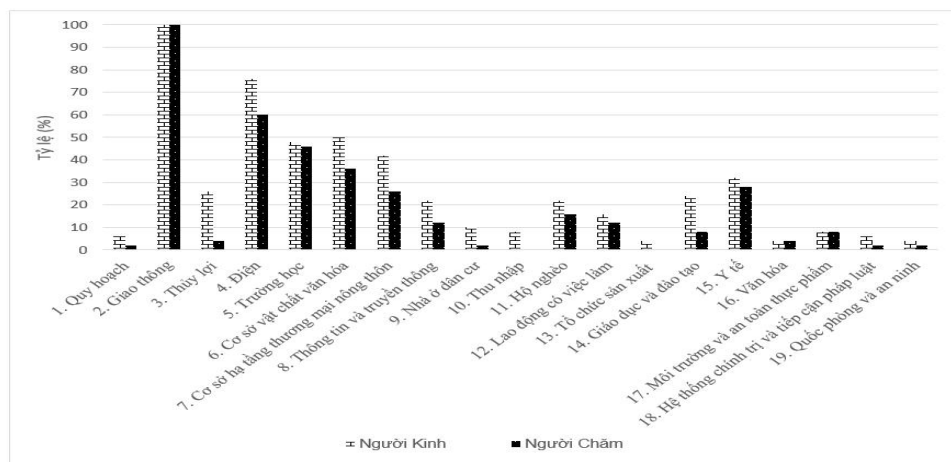
Biểu đồ 1. Nhận thức về sự cần thiết tham gia của người dân trong xây dựng nông thôn mới của các cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A

Nguồn: Tác giả tính toán từ kết quả khảo sát tháng 11/2021.

Tuy nhiên, kết quả khảo sát ở hai cộng đồng tộc người tại ấp Tân Trung A cho thấy phần lớn không biết đủ 19 tiêu chí trong bộ tiêu chí xây dựng nông thôn mới. Nhìn chung, tỷ lệ người biết từng tiêu chí ở cộng đồng người Chăm đều thấp hơn ở cộng đồng người Kinh (trừ tiêu chí giao thông). Ở cả hai cộng đồng tộc người, tỷ lệ người biết các tiêu chí có chênh lệch rõ rệt, trong khi tỷ lệ người biết tiêu chí giao thông đều là

Biểu đồ 2. Mức độ biết 19 tiêu chí xây dựng nông thôn mới của các cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A

Nguồn: Tác giả tính toán từ kết quả khảo sát tháng 11/2021.

100%, thì “Tiêu chí 10. Thu nhập” và “Tiêu chí 13. Tổ chức sản xuất” ở người Kinh lần lượt là 8% và 4%; còn ở người Chăm đều bằng 0%... (xem Biểu đồ 2).

3.3. Tham gia khảo sát đánh giá thực trạng nông thôn xã Tân Hưng

Quá trình khảo sát thực trạng nông thôn tại mỗi ấp, Ban Phát triển ấp hỗ trợ tổ khảo sát xã thực hiện nhiệm vụ.

Như vậy, các cộng đồng tộc người tham gia khảo sát đánh giá thực trạng nông thôn theo hình thức gián tiếp thông qua Ban Phát triển ấp. Ban Phát triển ấp Tân Trung A hỗ trợ tổ khảo sát xã Tân Hưng đánh giá thực trạng đường giao thông ngõ xóm, đường nội đồng, tình trạng nhà ở dân cư, tình hình sử dụng đất...

3.4. Tham gia xây dựng quy hoạch và lập Đề án nông thôn mới xã Tân Hưng

Đề án xây dựng nông thôn mới xã Tân Hưng có quy hoạch chung được phê duyệt tháng 4/2013 và sau đó có điều chỉnh quy hoạch vào năm 2017. Khi

triển khai xây dựng và điều chỉnh, toàn thể hệ thống chính trị xã, ấp và đại diện cộng đồng dân cư được mời tham gia thảo luận, đóng góp ý kiến cho từng nội dung của đề án, và được thông qua Hội đồng nhân dân xã Tân Hưng trước khi trình Ủy ban nhân dân huyện Tân Châu thẩm định, phê duyệt (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2013: 2, 6).

Tuy nhiên, mỗi ấp chỉ có khoảng 3 - 5 người uy tín, tiêu biểu trong cộng đồng tộc người tham gia trực tiếp trong từng nội dung của Đề án (ấp Tân Trung A có 2 người Kinh (tỷ lệ 4%), 1 người Chăm (tỷ lệ 2%).

3.5. Tham gia thực hiện

Các cộng đồng tộc người có nhiều hoạt động tham gia thực hiện chương trình xây dựng nông thôn mới, bài viết chỉ tập trung vào sự tham gia thảo luận và đóng góp xây dựng các công trình công cộng (không đề cập về tham gia bảo hiểm y tế, đào tạo nghề, phát triển kinh tế và tổ chức sản xuất...).

* Tham gia thảo luận, ra quyết định

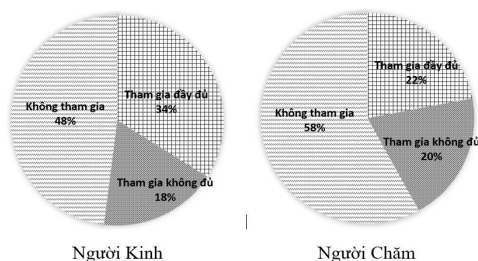
Khi triển khai các công trình, các hộ gia đình, nhất là những hộ có liên quan trực tiếp đến công trình, trực tiếp tham gia thảo luận và quyết định lựa chọn công việc cần làm trước, công việc làm sau cho phù hợp với nguồn lực và thực tiễn của địa phương; thảo luận, thống nhất hình thức và mức đóng góp tự nguyện của hộ gia đình...

Hộp 1. Thảo luận làm đường giao thông nông thôn

“Ở khu người Chăm có 3 tuyến đường đi qua, khi chuẩn bị làm đường thì các hộ cũng được thông báo đi họp. Mỗi lần làm đường chỉ đổ bê tông được 1 tuyến đường thôi, kinh phí thì Nhà nước hỗ trợ và bà con đóng góp thêm. Khi họp thì bà con cũng thống nhất tất cả các hộ người Chăm cùng đóng góp chung để làm 3 tuyến đường. Làm một tuyến đường, mỗi hộ đóng 400.000 đồng, 3 lần tổng cộng đóng là 1 triệu 2. Hộ nghèo, khó khăn thì được miễn, giảm”.

Thảo luận nhóm người Chăm ấp Tân Trung A.

Biểu đồ 3. Tham gia họp của các cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A

Nguồn: Tác giả tính toán từ kết quả khảo sát tháng 11/2021.

Tuy nhiên, không phải người dân luôn tham gia đầy đủ các cuộc họp. Kết quả khảo sát cho thấy, ở mức độ tham gia đầy đủ các cuộc họp, người Kinh có 17 người (tỷ lệ 34%) và người Chăm có 11

người (tỷ lệ 22%); tham gia họp nhưng không đầy đủ, người Kinh có 9 người (tỷ lệ 18%) và người Chăm có 10 người (tỷ lệ 20%); và người dân chưa từng tham gia cuộc họp nào, người Kinh có 24 người (tỷ lệ 48%) và người Chăm có 29 người (tỷ lệ 58%).

Người dân không tham gia đầy đủ các cuộc họp là do bận việc, còn không tham gia cuộc họp nào là do không được mời họp, được mời nhưng không đi hay thành viên khác trong gia đình đi. Có 21 người Kinh (tỷ lệ 80,8%) và 15 người Chăm (tỷ lệ 71,4%) chỉ ngồi nghe thông tin khi tham gia họp; có 3 người Kinh (tỷ lệ 11,5%) và 2 người Chăm (tỷ lệ 9,5%) chủ động xin phát biểu ý kiến; chỉ phát biểu ý kiến khi được mời, người Kinh có 1 người (tỷ lệ 3,8%) và người Chăm có 1 người (tỷ lệ 4,8%); hay được mời nhưng không phát biểu, người Kinh có 1 người (tỷ lệ 3,8%) và người Chăm có 3 người (tỷ lệ 14,3%).

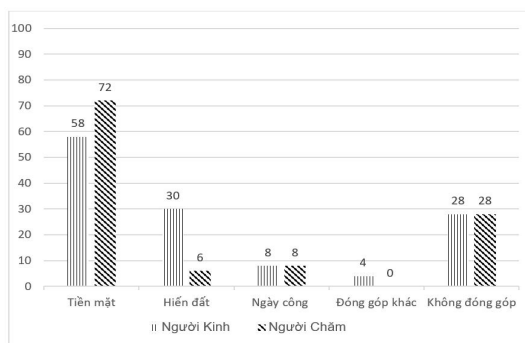
* Tham gia đóng góp xây dựng hạ tầng kinh tế - xã hội

Các cộng đồng tộc người và doanh nghiệp đóng góp cho xây dựng hạ tầng kinh tế - xã hội xã Tân Hưng giai đoạn 2011 - 2018 là 6.772 triệu đồng (tỷ lệ 6,66% tổng nguồn vốn) (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2019a: 10).

Ở ấp Tân Trung A, trong số những hộ gia đình có đóng góp tiền mặt, mức đóng góp trung bình của hộ, người Kinh là trên 4 triệu đồng và người Chăm là trên 500 nghìn đồng. Mức đóng góp nhiều nhất của hộ, người Kinh là 20 triệu đồng và người Chăm là 2 triệu đồng. Mức đóng góp thấp nhất của hộ, người Kinh là 200 nghìn đồng và người Chăm là 100 nghìn đồng.

Ngoài đóng góp bằng tiền mặt, hộ gia đình còn hiến đất, đóng góp ngày công lao động và đóng góp khác. Kết quả khảo sát ở ấp Tân Trung A, đóng góp tiền mặt, người Kinh có 29 hộ (tỷ lệ 58%) và người Chăm có 36 hộ (tỷ lệ 72%); hiến đất, người Kinh có 15 hộ (tỷ lệ 30%) và người Chăm có 3 hộ (tỷ lệ 6%); ngày công lao động, mỗi cộng đồng tộc người đều có 4 hộ (tỷ lệ 8%); hình thức khác, chỉ có ở người Kinh là 4 hộ (tỷ lệ 8%); và không đóng góp, mỗi cộng đồng tộc người đều có 14 hộ (tỷ lệ 28%).

Biểu đồ 4. Tham gia đóng góp của hộ gia đình các cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A trong xây dựng nông thôn mới

Nguồn: Tác giả tính toán từ kết quả khảo sát tháng 11/2021.

3.6. Tham gia giám sát, đánh giá và báo cáo kết quả thực hiện

* Tham gia giám sát thực hiện Chương trình

Để nâng cao chất lượng công tác giám sát, Ủy ban Mặt trận Tổ quốc huyện Tân Châu đã chỉ đạo và hướng dẫn thành lập cũng như kiện toàn các Ban Thanh tra nhân dân, Ban Giám sát đầu tư của cộng đồng xã và các tổ giám sát ở ấp tại 6 ấp. Mỗi công trình được đầu tư theo Chương trình đều thành lập một tổ giám sát riêng. Mỗi tổ giám sát thường có từ 5 đến 7 thành viên là những

người có uy tín trong cộng đồng. Thông qua hoạt động giám sát của cộng đồng, các cơ quan chức năng tiếp thu, xem xét và quyết định các vấn đề trong xây dựng hạ tầng kinh tế - xã hội. Ban Giám sát đầu tư của cộng đồng và các tổ giám sát đã tổ chức giám sát các công trình xây dựng nhà đại đoàn kết, làm đường giao thông nông thôn, đường nội đồng... tại các ấp. Tuy nhiên, trong quá trình giám sát, Ban Giám sát đầu tư của cộng đồng xã và các tổ giám sát gặp không ít khó khăn trong thẩm định chất lượng công trình, chẳng hạn đối với công trình đường giao thông nông thôn họ chỉ có thể giám sát về tiến độ thi công, đo đạc kích thước mặt đường, độ dày lớp bê tông...

Hộp 2. Giám sát làm đường giao thông nông thôn

“Làm 3 tuyến đường ở khu người Chăm, khi họ làm thì mình cũng không biết chất lượng thế nào, làm xong tuyến đường thứ 1 một thời gian thì thấy xuống cấp rất nhanh, chúng tôi đã kiến nghị việc này với xã. Đến khi làm tuyến đường thứ 2, xã đã đổi nhà thầu và tuyến đường này chất lượng tốt nhất. Nhưng đến tuyến đường thứ 3, chất lượng lại không được bằng tuyến đường thứ 2”.

Phong văn sâu, nam, 63 tuổi, người Chăm, ấp Tân Trung A.

* Tham gia đánh giá và báo cáo kết quả thực hiện Chương trình

+ Tham gia trực tiếp:

- Ở xã Tân Hưng có 3.763 người đại diện hộ gia đình (tỷ lệ 87,3% số hộ toàn xã) tham gia đánh giá kết quả thực hiện 19 tiêu chí bằng phiếu lấy ý kiến, tại các cuộc họp dân cư từ ngày 28/12/2018 đến ngày 18/01/2019.

Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng đã thông báo công khai kết quả thực hiện 19 tiêu chí xây dựng nông thôn mới của xã trên các phương tiện truyền thông để người dân biết và tham gia ý kiến. Ở ấp Tân Trung A, thông qua hệ thống loa truyền thanh ấp và thông báo của trưởng ấp, các tổ trưởng, hầu hết các hộ gia đình đã nắm được thông tin và tham gia đánh giá kết quả 19 tiêu chí.

- Toàn xã có 2.258 người tham gia đánh giá sự hài lòng của người dân đối với kết quả xây dựng nông thôn mới tại địa phương bằng phiếu lấy ý kiến trong thời gian từ ngày 08 đến ngày 16/01/2019 (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2019b: 2). Ban Thường trực Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam xã Tân Hưng đã triển khai đến Ban công tác Mặt trận Tổ quốc 6 ấp để tiến hành công tác lấy phiếu đánh giá. Tại ấp Tân Trung A, Ban công tác Mặt trận Tổ quốc ấp phối hợp với các chi hội tổ chức chính trị - xã hội ấp tuyên truyền trước đến người dân mục đích, ý nghĩa việc lấy ý kiến, vì vậy, người dân đã tích cực tham gia.

+ Tham gia gián tiếp:

Cộng đồng dân cư tham gia gián tiếp đánh giá kết quả thực hiện 19 tiêu chí thông qua các tổ chức chính trị - xã hội ở xã và các tổ chức khác trên địa bàn xã.

- Tham gia của các tổ chức chính trị - xã hội ở xã: hình thức tham gia là tham gia bằng văn bản; ý kiến đánh giá của các tổ chức là thống nhất với báo cáo đánh giá kết quả thực hiện 19 tiêu chí nông thôn mới trên địa bàn xã Tân Hưng; và đề xuất, kiến nghị tiếp tục được đầu tư để giữ vững và nâng cao chất lượng các tiêu chí.

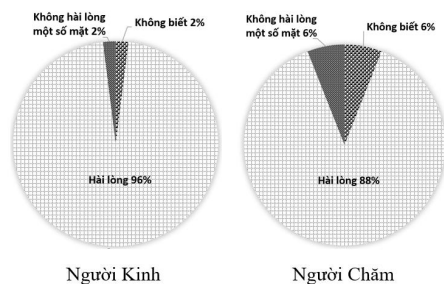
- Tham gia của các tổ chức khác trên địa bàn xã (các tổ chức xã hội, doanh nghiệp, hợp tác xã...): bằng phiếu lấy ý kiến, kết quả là thống nhất đề nghị công nhận xã Tân Hưng đạt chuẩn nông thôn mới và không đưa ra kiến nghị, đề xuất.

3.7. Thụ hưởng kết quả, quản lý, vận hành và bảo dưỡng các công trình sau khi hoàn thành

*** Thụ hưởng kết quả Chương trình**

Khảo sát sự hài lòng của người dân với kết quả chung về xây dựng nông thôn mới tại địa phương, phần lớn người dân ở xã Tân Hưng hài lòng, có 2.066 người (tỷ lệ 91,5% số người tham gia khảo sát) (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2019b: 2). Khảo sát của đề tài ở ấp Tân Trung A cũng cho kết quả tương tự, có 92 người (tỷ lệ 92% số người được hỏi) hài lòng và rất hài lòng; trong đó người Kinh có 48 người (tỷ lệ 96%) và người Chăm có 44 người (tỷ lệ 88%).

Biểu đồ 5. Mức độ hài lòng của các cộng đồng tộc người ở ấp Tân Trung A về kết quả xây dựng nông thôn mới

Nguồn: Tác giả tính toán từ kết quả khảo sát tháng 11/2021.

*** Quản lý, vận hành và bảo dưỡng các công trình sau khi hoàn thành**

Ban phát triển ấp thành lập các nhóm quản lý, vận hành và bảo dưỡng các công trình sau khi nghiệm thu bàn giao

để phục vụ đời sống cộng đồng tộc người, như: quản lý, sử dụng nhà văn hóa ấp; quản lý các tuyến đường giao thông nông thôn và đường nội đồng, quản lý, vận hành đường điện thấp sáng đường giao thông, vệ sinh xóm ấp...

Hộp 3. Quản lý, sử dụng đường điện thấp sáng

“Làm xong đường điện thấp sáng tuyến đường nông thôn này thì tổ dân cư được bàn giao để quản lý, sử dụng. Trong tổ có cử 1 người đại diện đứng ra đi thu, nộp tiền điện hàng tháng, rồi xem bóng đèn nào cháy thì gắn bóng mới. Tiền điện thấp sáng tuyến đường này mỗi hộ đóng 10.000 đồng một tháng”.

Thảo luận nhóm người Chăm ấp Tân Trung A.

4. MỘT SỐ NHẬN XÉT VÀ KIẾN NGHỊ

Về mặt lý thuyết, theo thang đo sự tham gia của người dân của Arnstein, sự tham gia của cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng đạt đến nấc thang cao nhất, đó là trao quyền cho người dân. Tuy nhiên, qua gần 10 năm triển khai thực hiện Chương trình cho thấy, sự tham gia của cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng bên cạnh các ưu điểm vẫn còn một số hạn chế.

+ Ưu điểm:

- Chính quyền xã đã thực hiện nghiêm túc quy chế dân chủ ở cơ sở, các cộng đồng tộc người được tạo điều kiện thuận lợi để tham gia vào quá trình xây dựng nông thôn mới... Nhận thức của đảng viên, cán bộ, công chức và người dân về trách nhiệm làm chủ của người dân từng bước được nâng lên.

- Hình thức tham gia gián tiếp của các cộng đồng được phát huy trong công tác tuyên truyền, vận động người dân thực hiện các phong trào. Có những kết quả này, trước hết là bởi trình độ của 100% cán bộ, công chức xã ở Tân Hưng (23 người) nói chung; cán bộ các tổ chức chính trị - xã hội nói riêng, hiện đều đạt chuẩn. Bên cạnh đó, là sự tâm huyết, sáng tạo, linh hoạt của cán bộ.

- Sự tham gia trực tiếp của các cộng đồng tộc người được phát huy cao nhất trong các hoạt động xây dựng nông thôn mới triển khai tại ấp. Ở đây, có vai trò quan trọng nhất của trưởng ấp, bên cạnh đó là các tổ công tác (tổ giám sát cộng đồng, tổ trưởng dân cư...), những người dân tiêu biểu, người có uy tín trong cộng đồng.

+ Hạn chế:

- Việc đi sâu, đi sát lắng nghe tâm tư, nguyện vọng người dân còn hạn chế, một trong những nguyên nhân đó là người dân nhìn nhận cán bộ các tổ chức chính trị - xã hội là cán bộ Nhà nước nên e ngại chia sẻ ý kiến. Mặt khác, hiện nay ở địa phương chưa có người Chăm hay người Khmer tham gia các tổ chức chính trị - xã hội xã hay là chi hội trưởng các chi hội ở ấp. Khi có cán bộ là tộc người thiểu số, họ sẽ hiểu hơn về văn hóa và tâm lý, sẽ gần gũi hơn với đồng tộc của mình.

Quá trình giám sát của các cộng đồng tộc người còn gặp những khó khăn, nhất là việc thẩm định chất lượng công trình, bởi vì, họ chủ yếu hoạt động kiêm nhiệm, thường không được đào tạo chuyên môn, một số thành viên chưa có nhiều kinh nghiệm...

- Tham gia trực tiếp của các cộng đồng tộc người trong thảo luận và quyết định các công việc còn thụ động, hạn chế thể hiện quyền làm chủ của mình bởi người dân thường quen với cách làm là chấp hành các quy định từ trên đưa xuống; thiếu tự tin, chưa mạnh dạn trong giao tiếp, năng lực hạn chế hoặc thờ ơ với công việc chung...

Nguồn lực tài chính đóng góp từ cộng đồng còn thấp so với chỉ tiêu của Chương trình. Nguyên nhân chính là do điều kiện kinh tế hộ. Mặc dù thu nhập trung bình của hộ gia đình ở ấp Tân Trung A trong những năm qua đã tăng lên, tuy nhiên, số hộ có thu nhập cao không nhiều. Bên cạnh đó, xã Tân Hưng chưa huy động được hết sự tham gia của toàn thể người dân trong xã, thực tế cho thấy, những hộ không hưởng lợi trực tiếp từ các công trình công cộng thường rất ít tham gia đóng góp.

Nhìn chung, nhận thức và sự tham gia của cộng đồng người Chăm hạn chế hơn so với cộng đồng người Kinh. Một số nguyên nhân cơ bản như trình độ học vấn của người Chăm hiện còn thấp và thấp hơn người Kinh cùng địa bàn⁽⁶⁾; do đặc điểm cư trú, văn hóa - tôn giáo nên sinh hoạt thường ngày của người Chăm hiện nay chủ yếu vẫn trong phạm vi cộng đồng của họ, khả năng cải thiện thu nhập từ cơ hội làm việc trong các công ty, doanh nghiệp bị hạn chế.

Từ kết quả nghiên cứu trên, chúng tôi bước đầu đề xuất một số kiến nghị nhằm tăng cường nhận thức và sự tham gia của các cộng đồng tộc người nói chung, và cộng đồng người Chăm nói riêng trong xây dựng nông thôn mới nâng cao ở xã Tân Hưng thời gian tới:

- Tiếp tục thực hiện dân chủ ở cơ sở một cách thực chất, hiệu quả để phát huy vai trò chủ thể của các cộng đồng tộc người trong xây dựng nông thôn mới ở xã Tân Hưng.

- Tổ chức tuyên truyền, vận động thực hiện chương trình xây dựng nông thôn mới đến các cộng đồng tộc người cần chú trọng vào những nội dung mà các cộng đồng tộc người còn ít quan tâm, đặc biệt là nhóm tiêu chí kinh tế và tổ chức sản xuất. Từ đó phát huy nội lực của người dân, tìm ra những mô hình sinh kế thích ứng với hộ nghèo, hộ khó khăn và phù hợp với đặc trưng văn hóa - tôn giáo của cộng đồng tộc người.

- Phát huy mạnh mẽ vai trò của các tổ chức chính trị - xã hội và các tổ chức xã hội, đặc biệt là vai trò của Hội Khuyến học. Hội Khuyến học có thể xây dựng các mô hình “gia đình hiếu học”, “dòng họ khuyến học”, “phong trào học tập cộng đồng”... để đẩy mạnh khuyến học, khuyến tài ở các cộng đồng tộc người.

- Nâng cao năng lực của các cộng đồng tộc người về nhận thức, kỹ năng, điều kiện kinh tế hộ..., để họ chủ động phát huy vai trò chủ thể, thúc đẩy sự tham gia trực tiếp trong xây dựng nông thôn mới.

- Đối với các cộng đồng tộc người thiểu số, phát huy hơn nữa vai trò của những người có uy tín trong cộng đồng, như vai trò của Giáo cả ở cộng đồng người Chăm, để họ thực sự là lực lượng nòng cốt, hạt nhân, tích cực đi đầu trong công tác tuyên truyền, vận động cộng đồng tộc người thiểu số tham gia xây dựng nông thôn mới. □

CHÚ THÍCH

(*) Bài viết là một phần kết quả nghiên cứu của đề tài khoa học cấp Bộ 2021-2022 “Sự tham gia của cộng đồng tộc người vào quá trình xây dựng nông thôn mới ở vùng biên giới tỉnh Tây Ninh” do tác giả là chủ nhiệm, Viện Khoa học xã hội vùng Nam Bộ chủ trì.

(1) Đó là: 1) Thành lập hệ thống quản lý, thực hiện; 2) Tổ chức thông tin, tuyên truyền về thực hiện chương trình xây dựng nông thôn mới; 3) Khảo sát đánh giá thực trạng nông thôn theo 19 tiêu chí nông thôn mới; 4) Xây dựng quy hoạch nông thôn mới của xã; 5) Lập, phê duyệt đề án xây dựng nông thôn mới của xã; 6) Tổ chức thực hiện đề án xây dựng nông thôn mới; và 7) Giám sát, đánh giá và báo cáo về tình hình thực hiện chương trình.

(2) Các báo cáo: *Đề án xây dựng nông thôn mới xã Tân Hưng, huyện Tân Châu, Tây Ninh, Báo cáo tổng kết 10 năm thực hiện Chương trình mục tiêu quốc gia xây dựng nông thôn mới giai đoạn 2010 - 2020 và Báo cáo tổng hợp ý kiến tham gia vào kết quả thực hiện các tiêu chí nông thôn mới năm 2018 của xã Tân Hưng, huyện Tân Châu, tỉnh Tây Ninh* (Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng, 2013; 2019a; 2019b).

(3) Ban Chỉ đạo Xây dựng nông thôn mới xã Tân Hưng có 31 người, gồm: Bí thư Đảng ủy là Trưởng ban, 2 phó trưởng ban, 1 thành viên thường trực và 27 thành viên (gồm Đảng ủy viên là Chủ tịch Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam xã, chủ tịch các tổ chức chính trị - xã hội và một số công chức phụ trách các lĩnh vực ở xã).

(4) Ban Quản lý Xây dựng nông thôn mới xã Tân Hưng có 24 người, gồm: Chủ tịch Ủy ban nhân dân xã là Trưởng ban, 2 phó trưởng ban, 1 thư ký và 20 thành viên (là một số công chức xã, đại diện một số ban, ngành, đoàn thể chính trị xã và trưởng ấp tại 6 ấp).

(5) Ban Phát triển ấp gồm có Bí thư Chi bộ ấp là Trưởng ban và các ban ngành, đoàn thể ấp là thành viên. Ở ấp Tân Trung A, Bí thư Chi bộ đồng thời là Trưởng ấp. Ban Phát triển ấp có tổng số 6 thành viên.

(6) Phần lớn người Chăm có trình độ từ tiểu học trở xuống, tỷ lệ này ở người trả lời khảo sát là 64% và ở thành viên của hộ gia đình từ 15 tuổi trở lên là 60,7%; so với người Kinh, lần lượt là 50% và 46,1%. Trình độ học vấn từ trung học phổ thông trở lên ở người Chăm trả lời khảo sát là 12% và ở thành viên hộ gia đình từ 15 tuổi trở lên là 13,1%; trong khi ở người Kinh lần lượt là 30% và 33,1%... (Kết quả khảo sát tháng 11/2021).

TÀI LIỆU TRÍCH DẪN

1. Arnstein, Sherry R. 1969. “A Ladder of Citizen Participation”. *Journal of the American Planning Association*, Vol. 35, No. 4, pp. 216-224.
2. Ban Thường trực Ủy ban Mặt trận Tổ quốc Việt Nam xã Tân Hưng. 2021. “Báo cáo công tác Tôn giáo - Dân tộc trong năm 2021”, *Báo cáo số 72/BC-MTTQ-BTT*, Tân Hưng, ngày 02/10/2021.
3. Bộ Nông nghiệp và Phát triển nông thôn, Bộ Kế hoạch và Đầu tư, Bộ Tài chính. 2011. “Thông tư liên tịch Hướng dẫn một số nội dung thực hiện Quyết định số 800/QĐ-TTg ngày 04 tháng 6 năm 2010 của Thủ tướng Chính phủ về phê duyệt Chương trình mục tiêu quốc gia xây dựng nông thôn mới giai đoạn 2010-2020”, *Thông tư liên tịch số 26/2011/TTLT-BNNPTNT-BKHĐT-BTC*, ngày 13/4/2011, Hà Nội.
4. Cohen, John and Uphoff Norman. 1980. “Participation's Place in Rural Development: Seeking Clarity Through Specificity”. *World Development*, 8, pp. 213-235.

5. Narayan, Deepa. 1995. *The Contribution of People's Participation. Evidence from 121 Rural Water Supply Projects*. Washington D.C: ESD, The World Bank.
6. Driskell, Robyn Bateman and Lyon Larry. 2002. "Are Virtual Communities True Communities? Examining the Environments and Elements of Community". <https://www.researchgate.net/publication/227670592>, pp. 373-390, truy cập ngày 20/3/2020.
7. Đảng Cộng sản Việt Nam. 2021. *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XIII – tập 1*. Hà Nội: Nxb. Chính trị Quốc gia - Sự thật.
8. Lê Ngọc Hùng và các tác giả. 2019. "Sự tham gia của cộng đồng trong phát triển giáo dục: Khái niệm, mô hình và thực tiễn Việt Nam", Hội thảo *Các vấn đề mới trong khoa học giáo dục: tiếp cận liên ngành và xuyên ngành*. Trường Đại học Giáo dục - Đại học Quốc gia Hà Nội, ngày 20/6/2019.
9. Lê Văn An, Ngô Tùng Đức (chủ biên). 2016. *Sổ tay hướng dẫn phát triển cộng đồng (Tài liệu dành cho người làm công tác phát triển cộng đồng)*. Hà Nội: Nxb. Thanh niên.
10. Nguyễn Thị Ưng. 2018. "Vận dụng lý thuyết sự tham gia của cộng đồng trong quản lý xã hội ở nông thôn". *Tạp chí Lý luận Chính trị*, số 10, tr. 52-57.
11. Phạm Văn Đức. 2021. "Quá trình phát triển quan điểm về thực hành dân chủ ở Việt Nam từ sau đổi mới đến nay". *Tạp chí Nghiên cứu triết học*, số 1, tr. 17-28.
12. Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng. 2013. "Đề án xây dựng nông thôn mới xã Tân Hưng, huyện Tân Châu, tỉnh Tây Ninh".
13. Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng. 2019a. "Báo cáo Tổng kết 10 năm thực hiện Chương trình mục tiêu quốc gia xây dựng nông thôn mới giai đoạn 2010 - 2020", *Báo cáo số 232/BC-UBND*, Tân Hưng, ngày 15/7/2019.
14. Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng. 2019b. "Báo cáo Tổng hợp ý kiến tham gia vào kết quả thực hiện các tiêu chí nông thôn mới năm 2018 của xã Tân Hưng, huyện Tân Châu, tỉnh Tây Ninh", *Báo cáo số 35/BC-UBND*, ngày 14/02/2019.
15. Ủy ban nhân dân xã Tân Hưng. 2020. "Báo cáo tình hình thực hiện Kế hoạch phát triển kinh tế-xã hội, quốc phòng-an ninh năm 2020 và kế hoạch năm 2021", *Báo cáo số 475/BC-UBND*, Tân Hưng, ngày 16/12/2020.
16. Vũ Văn Phúc (chủ biên). 2012. *Xây dựng nông thôn mới những vấn đề lý luận và thực tiễn*. Hà Nội: Nxb. Chính trị Quốc gia.
17. Vương Xuân Tình. 2017. "Quá trình tộc người: Tổng quan, lý thuyết và định hướng nghiên cứu ở Việt Nam hiện nay", trong Kỷ yếu Hội nghị khoa học *Những vấn đề cơ bản, cấp bách về dân tộc, tộc người ở nước ta hiện nay: Lý luận và thực tiễn*, năm 2016. Hà Nội: Nxb. Khoa học Xã hội, tr. 126-153.